

UOT 327.7

QLOBAL TƏHLÜKƏLƏR VƏ BMT-DƏ İSLAHATLAR

R.B.DADAŞOVA

AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu
dadashova.ramila@rambler.ru

Məqalədə müəllif müasir dövrdə olan qlobal problemləri göstərir, qlobal problemləri nizama salmaq üçün BMT- də islahatlar keçirilməsi barədə təklifləri təhlil edir. Məqalədə həmçinin BMT-nin əsas orqanları olan Baş Məclisdə, Təhlükəsizlik Şurasında, Katiblikdə, İqtisadi və Sosial Şurada, Beynəlxalq Məhkəmədə və ixtisaslaşmış qurumlarda islahatlar aparılmasının siyasi əhəmiyyətindən bəhs edilir. Məqalənin sonunda problemlə bağlı nəticələr əldə edilmiş, təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: beynəlxalq aləm və təhlükəsizlik, BMT-nin effektivliyi, qlobal problem, beynəlxalq təhlükəsizlik sistemi, BMT-nin sülh potensialının möhkəmləndirilməsi

BMT- də islahatlar aparmaq məqsədilə təşkil edilən yüksək səviyyəli qrupun gəldiyi nəticəyə görə dünya ölkələrini məşğul edən altı qlobal təhlükə var: 1) dövlətlərarası müharibə; 2) vətəndaş müharibəsi, insan hüquqlarının kütləvi surətdə pozulması və genosid daxil olmaqla, dövlətlər daxilində zor tətbiq edilməsi; 3) yoxsulluq, yoluxucu xəstəliklər və ekoloji tənəzzül; 4) nüvə, radioloji, kimyəvi və bioloji silah; 5) terrorizm; 6) transmilli cinayətkarlıq (2;3).

Beynəlxalq münasibətlərdə sivil hüquqi bazanın gücləndirilməsini ön plana çəkən Almaniya tədqiqatçısı Fr.Nuşeler qlobal problemlərin həlli yolları barədə aşağıdakı təklifləri verir: regional, yaxud qlobal miqyasda nizamlayıcı mexanizmdən istifadə etməklə, qlobal problemlərin həlli; dünya dövlətlərinin forumu olan BMT-nin möhkəmləndirilməsi, müharibə və sülh məsələlərinin həll edilməsi üçün instansiya; hökumət və qeyri-hökumət aktorların qarşılıqlı münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi (6, 320).

Beynəlxalq təşkilatın inkişafı istiqamətlərindən biri beynəlxalq hüquq normalarının nizamlayıcısı kimi, beynəlxalq hüquq normalarına dövlətləri riayət etməyə məcbur etməkdir. Beynəlxalq təhlükəsizliyə təminat verən BMT-nin əsas orqanı kimi Təhlükəsizlik Şurasında islahatların keçirilməsi vacibdir. İki çıxış yolu var. Birinci çıxış yolu “veto” hüququnu ləğv etmək şərtilə, Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvləri sırasına Almaniya, Yaponiya,

Hindistan, Braziliya, Türkiyə, müsəlman ölkələri və Afrika ölkələrinin nümayəndəsinin seçilməsi, Təhlükəsizlik Şurasının genişləndirilməsidir. İkinci çıxış yolu isə Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvlərinin ləğv edilməsi, müvəqqəti üzvlərin sayının çoxaldılmasıdır. Təhlükəsizlik Şurasında islahatlar ancaq tərkibin dəyişməsi, yaxud “veto” hüququnun ləğv edilməsi ilə qurtarmamalıdır. BMT-nin sülh potensialını möhkəmlətmək prinsipləri həyata keçirilməlidir. Təhlükəsizlik Şurası beynəlxalq hüquq normalarının pozulmasına qarşı ciddi sanksiyalar qəbul edə bilər. BMT Baş Məclisinin, Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi müvafiq qətnamələr hüquq pozuntularına təsir göstərməyə qabildir. Hazırda yalnız BMT hərbi sanksiyalar qəbul edə bilər. Sanksiyalar təşkilatın üzvlərinə həvalə edilən hüquq normaları pozulduqda, Nizamnaməyə müvafiq öhdəlikləri yerinə yetirmədikdə və başqa hallarda tətbiq edilə bilər. Sanksiyalar iki cür ola bilər. 1) Hüquq və imtiyazların dayandırılması; 2) BMT-nin ixtisaslaşmış qurumlarının işində iştirakdan kənarlaşdırılma. L.Martinin iqtisadi sanksiyalar sahəsində əməkdaşlıq barədə tədqiqatı göstərir ki, sanksiyalar təsisatlanmış mühitdə qoyulduqda əməkdaşlıq güclənir (7, 283). Beləliklə, Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qətnamələrin həyata keçirilməsində iqtisadi sanksiyalardan istifadə etməsi nəinki ayrı-ayrı dövlətlərin beynəlxalq hüquq normalarına riayət etməsinə, həmçinin ikitərəfli, çoxtərəfli əməkdaşlığın möhkəmlənməsinə səbəb ola bilər. Bundan başqa, sülh əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı blokada, müəyyən silah növlərindən istifadənin qadağan edilməsi və s. kimi məcburi tədbirlərdən istifadə edilməlidir. Təhlükəsizlik Şurasında 2000-ci ildə Sanksiyalar barədə ümumi məsələlər üzrə qeyri-rəsmi işçi qrupu yaratdı. İnspeksiya mexanizmi üzrə sanksiyaların tətbiqi təcrübəsi İraqa münasibətdə həyata keçirildi və məlum oldu ki, İraq kütləvi qırğın silahının istehsalı üçün lazım olan potensiala malik deyil (1, 116-125).

Təhlükəsizlik Şurasının hər hansı bir məsələ barədə qətnamə qəbul etdikdən sonra uzun müddət sülhməramlı əməliyyatların həyata keçirilməməsi BMT-nin nüfuzunu azaldan əsas səbəbdir. Bu onunla izah edilir ki, Təhlükəsizlik Şurasının daimi ordusu, ehtiyat korpusu yoxdur və belə qüvvələri ancaq vacib olduqda axtarmağa başlayır. Rusiya tədqiqatçısı A.D.Boqaturov Təhlükəsizlik Şurasının güc sanksiyası barədə istənilən qərarının həyata keçirilməsi üçün BMT-nin xüsusi silahlı qüvvələrinin olması zəruriliyini göstərir (12, 83).

Təhlükə və dəyişikliklər üzrə yüksək səviyyəli qrupun məruzəsində Baş Məclisin gündəlikdə olan məsələləri həll etməyə qadir olmadığı, bu qurumun qətnamələrinin əksəriyyətinin təkrar xarakter daşdığı, aydın olmadığı və həyata keçirilmədiyi, orada yalnız müasir təhlükələrə, daha kiçik məsələlərə baxıldığı göstərildi (2).

Baş Məclisin qərar və qətnamələrinin tövsiyə xarakteri daşması, Təhlükəsizlik Şurasının 5 daimi üzvünün bütün əsas orqanlarda iştirak edərək qəbul edilən qərarlara, irəli sürülən təşəbbüslərə təsir göstərməsi Baş Məclisin, eyni zamanda dövlətlərin suverenlik hüquqlarını məhdudlaşdırır. Fikrimiz-

cə, ayrı-ayrı orqanlarda müzakirə edilən məsələlərin yenidən Baş Məclisə gətirilərək, $\frac{3}{2}$ səs çoxluğu ilə onlar barəsində qərar və qətnamələrin qəbul edilməsi BMT-də təmsil olunan dövlətlərin suveren hüquq prinsiplərinin bir daha təsdiq edilməsinə imkan verir.

BMT-nin fəaliyyətində Katiblik mühüm yer tutur. Katibliyin Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qətnamələrin həyata keçirilməsində fəaliyyəti gücləndirilməlidir. Sülhü dəstəkləmək üzrə əməliyyatlar departamenti Baş katibin adından missiyaya rəhbərlik edir. Departamentin fəaliyyətinin səmərəli həyata keçirilməsi üçün aydın mandat, bu mandatın yerinə yetirilməsində tərəflərin əməkdaşlığı, Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən dəstəklənmə, üzv dövlətlərin zəruri miqdarda hərbi, polis, mülki heyət verməyə hazır olması, Katiblik tərəfindən effektiv rəhbərlik, maliyyə, maddi-texniki dəstək verilməsi vacib amillərdir. Bu və ya digər əməliyyatın necə həyata keçirilməsi sülhməramlı missiyaya rəhbərlik edən Baş katibin xüsusi nümayəndəsinin fəaliyyətindən çox asılıdır. Yüksək səviyyəli siyasətçi və diplomat olan xüsusi nümayəndə münaqişə tərəfləri arasında, digər region dövlətləri ilə münasibətlər yaratmalıdır.

Təhlükəsizlik Şurasının “Sülh və təhlükəsizliyi müdafiədə rolunun artırılması” barədə 2000-ci il 13 noyabr tarixli 1327 sayılı qətnamədə Baş katibin Təhlükəsizlik Şurası ilə əlaqələrinin genişləndirilməsi, Baş katibin Təhlükəsizlik Şurasına danışıqlar, təhqiqat, qiymətləndirmə, tövsiyələr barədə məlumat verməsi, üzv dövlətlərlə, xüsusən də kontingent verən dövlətlərlə məsləhətləşdikdən sonra hazırladığı BMT-nin operativ hərbi doktrinasını Təhlükəsizlik Şurasına və Baş Məclisə təqdim etməsi, Katibliyin faktları toplamaq və təhqiqat potensialını gücləndirmək zəruriliyi göstərilmişdi.(8)

2001-ci il 30 avqust tarixli “Silahlı münaqişələrin qarşısının alınmasında Təhlükəsizlik Şurasının rolu” barədə 1366 sayılı qətnamədə Nizamnamənin 99-cu maddəsinə müvafiq olaraq münaqişələrin qarşısını almaqda Baş katibin rolu təsdiq edildi.

2005-ci il dünya ölkələri liderlərinin Ümumdünya Sammitində Baş katib K.Annan məruzəsində Baş katibin hüquq və səlahiyyətlərini bir daha nəzərə çarpdırdı və bildirdi ki, Baş katib və heyət vəzifələrini icra edərkən hər hansı hökumət və ya təşkilatdan kənar olan hər hansı orqandan göstərişlər istəməməli və almamalıdır (10).

BMT-nin sülh potensialının möhkəmləndirilməsi barədə təkliflər verən Yüksək səviyyəli qrupun məruzəsində sanksiyaların effektiv olması üçün Baş katibin Təhlükəsizlik Şurası ilə məsləhətləşərək sanksiyalara nəzarət etməsi, Katibliyin təkmilləşdirilməsi təklifləri edildi (2;3).

Təhlükəsizlik Şurasında islahatlar yalnız tərkibin genişlənməsi ilə bitmir. Təhlükəsizlik Şurasının, Baş Məclisin, Katibliyin, Beynəlxalq Məhkəmənin, İqtisadi və Sosial Şuranın, beynəlxalq maliyyə institutlarının, İnsan hüquqları üzrə Şuranın, Sülh quruculuğu üzrə Komissiyasının və digərlərinin fəaliyyəti uyğunlaşdırılmalıdır. Münaqişələrin nəticələrinin aradan qaldırılması məqsə-

dilə sosial-iqtisadi proqramların həyata keçirilməsi sülh quruculuğu üçün vacib məsələdir. İqtisadi və Sosial Şurada islahatlar aparılması, inkişaf etməkdə olan ölkələrə, xüsusən də Afrika ölkələrinə, kiçik ada ölkələrinə, dənizə çıxışı olmayan, iqtisadi keçid dövrünü yaşayan inkişaf etməkdə olan ölkələrə maliyyə qoyuluşu beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin müdafiəsinə kömək edə bilər. İnkişaf etmiş ölkələr BMT-nin iqtisadi funksiyasını artırmağa çalışır. Bununla əlaqədar Minilliyin Bəyannaməsində K. Annan iqtisadiyyatın inkişafına aparan hər bir addımın münaqişələrin qarşısını almağa yönəldilməsi tezisini irəli sürdü, daxili münaqişələrin etnik və dini ixtilafların yoxsulluq ilə çulğalaşmasından sonra meydana gəldiyini vurğuladı (13). Təhlükəsizlik Şurasının 2001-ci il 30 avqust tarixli “Silahlı münaqişələrin qarşısının alınmasında Təhlükəsizlik Şurasının rolu” barədə 1366 sayılı qətnaməsində qeyd edilir ki, beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyi hədələyən potensial münaqişələr barədə Baş Məclis, İqtisadi və Sosial Şura Təhlükəsizlik Şurasına informasiya verməli, regional münaqişələrin qarşısını almaq üçün BMT-nin potensialını gücləndirmək məqsədilə Təşkilata sosial, iqtisadi, texniki, maliyyə ehtiyatları verilməli, İqtisadi və Sosial Şura inkişaf sahəsində əməkdaşlığı gücləndirməli, iqtisadi və sosial sahələrdə müxtəlif hökumətlərarası təşkilatların qüvvələrini səfərbər etməlidir (9). Təhlükə və dəyişikliklər üzrə yüksək səviyyəli qrupun məruzəsinin “XXI əsr üçün daha effektiv BMT” adlanan IV hissəsində beynəlxalq təhlükəsizliyi iqtisadi və sosial cəhətdən dirçəltmək üçün yeni institut mexanizminin yaradılması, Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Dünya Bankının, Ümumdünya Ticarət Təşkilatının BMT-nin proqramlarının həyata keçirilməsində fəaliyyətlərinin gücləndirilməsi təklif edildi (3). Əsas məqsədi postkonflikt regionunda sülh quruculuğu işlərini təşkil etmək, maliyyəyələşdirmək olan Sülh quruculuğu üzrə komissiyanın yaradılması Baş Məclisin, İqtisadi və Sosial Şuranın rolunu artırdı.

1997-ci ildə BMT-də islahatlar barədə çıxış edən B.B.Qali sülh quruculuğu maraqlarına müvafiq olaraq Beynəlxalq Məhkəmənin potensialının inkişaf etdirilməsi vacibliyini qeyd etdi. Məruzədə Nizamnamənin 36-37-ci maddələrinə əsasən üzv dövlətlərin məhkəmədən, arbitrajdan və s. istifadə etməklə beynəlxalq mübahisələrin nizama salınmasına üstünlük verməsi əhəmiyyəti göstərildi (5, 57-60.) Beynəlxalq Məhkəmənin fəaliyyətinin gücləndirilməsi, onun qərarlarının yerinə yetirilməsi vacibliyi Baş Məclisin 55-ci sessiyasında qəbul edilən BMT-nin Minillik Bəyannaməsinin “Sülh, təhlükəsizlik və tərksilah” adlı bölümündə də əksini tapdı (11). Həmin il Baş katib K. Annanın BMT-də islahatlar aparmaq üçün təkliflər verməsi məqsədilə təsis etdiyi Yüksək səviyyəli qrupun “Braximi məruzəsi” kimi tanınan məruzəsində sülhə nail olmaq üçün insan hüquqlarının qorunması, qanunun aliliyi, departamentlərdə nizam-intizam və s. olmasının vacibliyi vurğulandı (4).

Təhlükəsizlik Şurası 2001-ci il 30 avqust tarixli “Silahlı münaqişələrin qarşısının alınmasında Təhlükəsizlik Şurasının rolu” barədə qəbul etdiyi 1366 sayılı qətnaməsində regional münaqişələrin qarşısını almaq, yaxud onları niza-

ma salmaq üçün genosidin qarşısını almağın, bəşəriyyət əleyhinə cinayətlər və hərbi cinayətlər törədənlərin məsuliyyətə cəlb edilməsinin, Yuqoslaviya və Ruanda kimi xüsusi tribunalların yaradılmasının əhəmiyyətli olduğunu bildirdi (9). Qətnamədə deyilirdi ki, Nizamnamənin VI fəslində nəzərdə tutulduğu kimi, üzv dövlətlər mübahisələri sülh yolu ilə nizama salmaq üçün regional təşkilatların əməkdaşlığından istifadə etməklə yanaşı, daha çox Beynəlxalq Məhkəməyə müraciət etməyə üstünlük verməlidirlər.

BMT Nizamnaməsi insan hüquqları sahəsində beynəlxalq münasibətlərin keyfiyyətə yeni mərhələsinin başlanğıcını qoymuş və beynəlxalq münasibətlər tarixində dövlətlərin insan hüquqları üzrə əməkdaşlığının əsasını qoyan çoxtərəfli müqavilədir. 2005-ci il Ümumdünya Sammitində Baş katib K.Annan məruzəsində insan hüquqlarının müdafiəsinin beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin əsas meyarı olduğunu vurğuladı. Məruzənin “Ləyaqətli insanlar şəraitində azad yaşamaq” adlı III hissəsində qanunvericiliyin, demokratiyanın, insan hüquqlarının müdafiə edilməsinin vacibliyi göstərilmişdi. K.Annan üzv dövlətləri insan hüquqları barədə sazişləri yerinə yetirməyə, Beynəlxalq Məhkəmə ilə əməkdaşlığı möhkəmlətməyə, dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamağa və suveren hüquqları müdafiə etməyə, genosid, etnik təmizləmə, bəşəriyyətə qarşı cinayətlərlə kollektiv mübarizəyə çağırırdı.

İnsan hüquqları üzrə Komissiyanın yerinə yeni orqanın, yəni İnsan hüquqları üzrə Şuranın yaradılması barədə 2005-ci il Ümumdünya Sammitində qərar qəbul edilərkən 170 dövlət qətnamənin lehinə, 4 dövlət – ABŞ, İsrail, Palau və Marşal Adaları əleyhinə səs verdi, 3 dövlət - Belorusiya, İran, Venesuela bitərəf qaldı. Yeni orqanın yaradılmasında məqsəd insan hüquqları sahəsində ikili standartlar, siyasiləşmə, qarşıdurmanın aradan qaldırılması idi.

2005-ci il Ümumdünya Sammitində K.Annan məruzəsində Nizamnamədən “düşmən dövlət” ifadəsini, Qəyyumluq üzrə Şura və Hərbi Qərargah Komitəsi barədə maddələrin çıxarılması zəruriliyini bildirdi (10). Təhlükəsizlik Şurasında islahatlara qədər Hərbi Qərargah Komitəsinin tərkibinin Təhlükəsizlik Şurasının 15 üzvündən ibarət olması barədə qərar qəbul edildi (5, 93).

Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticəyə gəlirik ki, BMT XXI əsrdə meydana çıxan qlobal problemlərin dəf edilməsində müstəsna səlahiyyətləri olan beynəlxalq təşkilat kimi fəaliyyətinin effektivliyini artırmalıdır. Bu isə üzv dövlətlərin, xüsusən də təşkilatı təsis edən təşəbbüscü dövlətlərin əməkdaşlığından, yekdil rəy nəticəsində həyata keçirilən islahatlardan asılıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Dadaşova R.B. İraq problemi və BMT // Şərq-Qərb sivilizasiyaların dialoqu, 2006, № 3-4, 116-125.
2. Доклад Группы высокого уровня по угрозам вызовам и переменам (A/59/565 + corr/1), Часть вторая-коллективная безопасность и задача предотвращения. Роль санкций. [http:// www.un.org](http://www.un.org)
3. Доклад Группы высокого уровня по угрозам, вызовам и переменам (A/59/565 + corr/1), Часть четвертая. Более эффективная ООН для XXI века. [http:// www.un.org](http://www.un.org)

4. Доклад Брахими. Операции по поддержании мира, [http:// www.un.org](http://www.un.org)
5. Заемский В.Ф. ООН и миротворчество. Курс лекций. М.: Международное отношение, 2008, 312 с.
6. Лебедева М.М. Мировая политика: Учебник для вузов. М.: Аспект Пресс, 2003, 351с.
7. Martin Lisa L. Coercive Cooperation: Explaining Multilateral Economic Sanctions, Princeton: Princeton University Press, 1992, 283 p.
8. Перечень резолюций Совета Безопасности, принятых в 2000 году, <http://www.un.org>
9. Перечень резолюций Совета Безопасности, принятых в 2001 году, www.un.org/Russian.
10. Резюме доклада Генерального секретаря, При большей свободе: К развитию, безопасности и правам человека для всех, [http:// www.un.org](http://www.un.org)
11. Резолюция принятая Генеральной Ассамблеей 8 сентября 2000 года, Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций, [http:// www.un.org/ Russian](http://www.un.org/Russian)
1. 12. Современные международные отношения и мировая политика: Учебник / Отв. Ред. А.В.Торкунов. М.: Просвещение, 2005, 990 с.
12. Шустов В.В. Эволюция миротворчества ООН. Журнал Международная жизнь, №10, 2008, <http://www.google.com>

ГЛОБАЛЬНЫЕ УГРОЗЫ И РЕФОРМЫ В ООН

Р.Б.ДАДАШОВА

РЕЗЮМЕ

В статье автор показывает глобальные проблемы современного мира и анализирует реформы в ООН. Автор рассказывает о политической важности реформ в Совете Безопасности, Генеральной Ассамблее, Секретариате, ЭКАСОС, Международном Суде и специализированных учреждениях. В заключении были подведены научные результаты касающиеся данной проблемы.

Ключевые слова: международный мир и безопасность, эффективность ООН, глобальные проблемы, система международной безопасности, упрочения миротворческого потенциала ООН

GLOBAL DANGERS AND REFORMS IN UN

R.B.DADASHOVA

SUMMARY

The article studies the global dangers in the modern world. The author researches the importance of the reforms in UN. The author pays attention to the political importance of the reforms in the Security Council, National Assembly, Secretariat, Economical and Social Council and in the specialized organizations. In the conclusion of the article, the author draws scientific conclusions concerning the researched issue.

Key words: the international peace and security, the efficiency of UN, the global problem, the system of international security, reinforcement of the potential of UN.